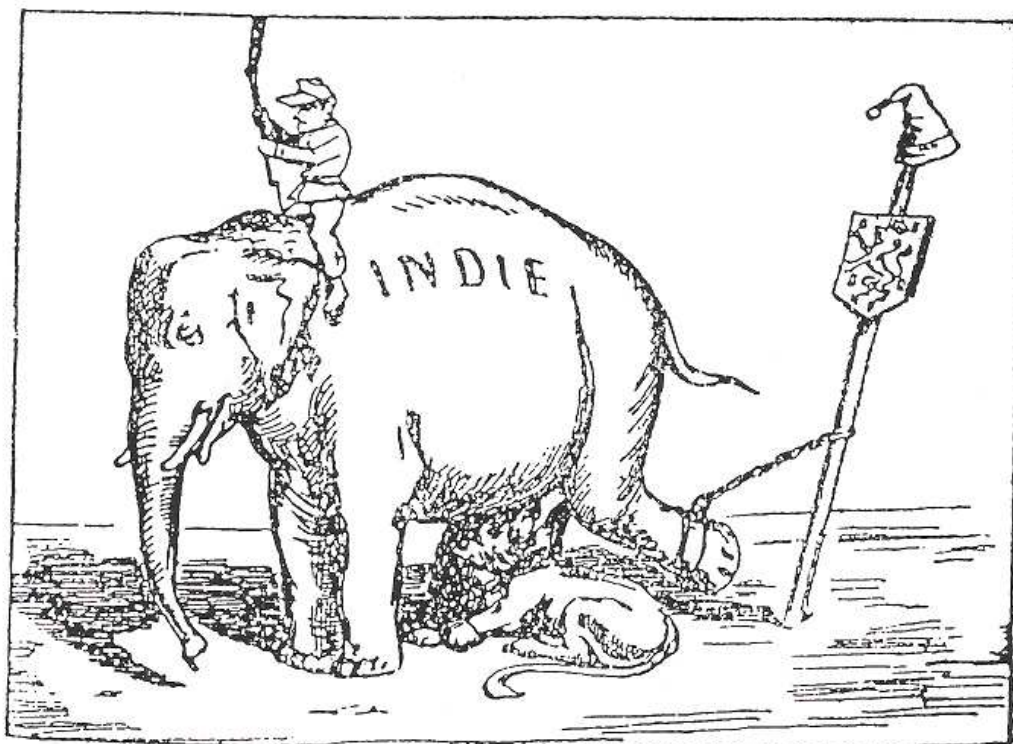

De Minnemoer van het Moederland

INHOUD

Inleiding	1
Hoofdstuk 1 De politieke situatie in Indië tussen 1830 en 1877	3
Hoofdstuk 2 De politieke situatie in Indië tussen 1878 en 1916	9
Hoofdstuk 3 De arbeidsomstandigheden op de Oostkust van Sumatra	13
Hoofdstuk 4 Slavernij en geld	21
Conclusie	27
Literatuurlijst	29
Bijlage	31

INLEIDING

Naar aanleiding van de scriptie-opdracht voor mijn examenvak geschiedenis, dit werkstuk met als onderwerp een deel van de geschiedenis van Nederlands-Indië in de periode van 1830 tot 1916. Via mijn vader ben ik op dit onderwerp gekomen. Door zijn Indische verleden en zijn voortdurende interesse hiervoor.

De informatie voor mijn scriptie heb ik hoofdzakelijk thuis verkregen. Ook heb ik een brief aan Minister Pronk geschreven. Zijn antwoord heb ik in een van de hoofdstukken verwerkt.

Mij stelling luidt als volgt:

“Het kapitaal, dat in Nederlands-Indië onder aan slavernij grenzende omstandigheden is verdiend door de Nederlanders, moet alsnog terug naar Indonesië.”

In het kader van deze stelling heb ik mijn scriptie in vier hoofdstukken verdeeld. In deze hoofdstukken maak ik gebruik van verschillende structuurbegrippen; standplaatsgebondenheid en oorzaak en gevolg. Het eerste hoofdstuk is een globale schets van de politieke en economische situatie in Nederlands-Indië van 1830 tot 1870. Invoering, werking en afschaffing van het cultuurstelsel. Ook beschrijf ik de gevolgen voor de inheemse bevolking.

In het tweede hoofdstuk beschrijf ik de politieke en economische situatie in Nederlands-Indië van 1871 tot 1916. Hierin verdiep ik mij ook in de wijziging van het denken ten aanzien van de arbeid van de inheemse bevolking en het ontstaan van het 'ethisch reveil'.

Het derde hoofdstuk gaat over de arbeidsomstandigheden op de plantages in Nederlands-Indië. In dit hoofdstuk probeer ik de mensonterende arbeidsomstandigheden (goede uitzonderingen daar gelaten) aan te tonen mede door voorbeelden uit diverse boeken hierover dit onderwerp.

Het laatste hoofdstuk gaat over slavernij en geld. Hier besteed ik aandacht aan de vraag of er in Nederlands-Indië slavernij heerste en zo ja, over de inkomsten daaruit. Over de exorbitante inkomsten heb ik Minister Pronk in een brief een aantal vragen gesteld. Zijn antwoorden heb ik in dit hoofdstuk verwerkt. Ik heb er vanaf gezien over het een en ander de mening van Indonesische kant te vragen aangezien dit onderwerp nog steeds zeer gevoelig ligt. Wellicht dat in een later stadium deze scriptie onder ogen van de Indonesische autoriteiten in Nederland kan komen met het verzoek om hun mening kenbaar te maken.

Tenslotte probeer ik een paar conclusies te trekken en kom ik terug op de twee structuurbegrippen.

HOOFDSTUK 1

De politieke situatie in Indië tussen 1830 en 1877

De Nederlandse koloniale geschiedenis begon in 1602 met de oprichting van de V.O.C. (Verenigde Oost-Indische Compagnie). 200 jaar lang hadden de Nederlanders via hun handelsposten handel gedreven met de inlandse vorsten. Van landbezit was nauwelijks sprake maar na de tijd van Napoleon kwam er met name op Java steeds meer land in Nederlands bezit. De laatste oorlog op Java werd gevoerd van 1825 tot 1830.

Op 2 januari 1830 kwam er op Java een nieuwe Gouverneur-Generaal, Johannes van de Bosch genaamd. Door zijn komst zou er in zowel Indië als Nederland veel veranderen. Hij was namelijk de bedenker en grondlegger van het cultuurstelsel. Nederland had het in die tijd moeilijk. Voor de overwinning op Java hadden Midden- en Oost-Java niet veel geld opgebracht. Op dat moment kwam Van den Bosch op het cultuurstelsel wat eigenlijk neerkwam op staatsexploitatie.

Maar wat hield het cultuurstelsel in feite in?

Het cultuurstelsel steunde op een aantal besluiten met verstreckende gevolgen. Als eerste ten aanzien van de grond.

De regering droeg de inheemse gezagsdragers op om een deel van de suiker- en rijstvelden (bij suiker een vijfde) af te zonderen voor de aanplant van producten voor de Europese markt. Het Europese ambtenarenkorps moest bij de verbouw van onbekende producten leiding geven.

Ten aanzien van de arbeiders.

De regering droeg de inheemse gezagsdragers op voor arbeiders te zorgen. Elke Javaan zou een dag per week op de nieuwe ondernemingen moeten werken. Als tegenprestatie voor de bovengenoemde besluiten zou het dorp niet langer landrente hoeven te betalen.

Ten aanzien van de ondernemers.

De onderneming zou aan elke Europeaan of Chinees die een onderneming wilde beginnen, een voorschot geven, zo nodig tot FL50.000,-. De terugbetaling zou in bodemprodukten kunnen plaatsvinden. Daardoor zou de staat grote hoeveelheden hiervan in handen krijgen en deze kunnen verkopen aan Hollandse firma's.

Zo zou men een eind kunnen maken aan de moordende Engelse concurrentie.

(blz. 12-Reinsma-Nederlanders overzee)

Dit waren voor de Nederlanders natuurlijk mooie besluiten maar voor de inheemse bevolking was het 't tegendeel.

In plaats van een vijfde deel te gebruiken van het land van de sawahs voor de aanplant van suikerriet en indigo werd soms al het land van de sawahs gebruikt opdat de suikerfabrieken die er zouden komen genoeg suiker kregen om te kunnen draaien. Maar ook de fabrieken moesten worden gebouwd en natuurlijk moesten ze zelf draaiende worden gehouden. Er werd watertoevoer aangelegd en ook werd er hout gekapt als brandstof

Al deze werkzaamheden werden door bijna het dubbele van de werkkrachten die vroeger werkten in de rijstcultuur verricht. Ook voor de indigocultuur waren er meer mensen nodig die vaak maanden achter elkaar ver van huis moesten werken. Eerst voor niks en later voor een schamel loontje en ook voor deze cultuur had men fabrieken nodig. In totaal werd er een vijfde deel van het land van de sawahs gebruikt voor de suiker- en indigocultuur.

Maar dat is nog niet alles. De landrente die niet betaald zou hoeven worden, werd toch geheven en na een tijdje zelfs verhoogd. Het verschil tussen de landrente en de winst werd nooit uitgekeerd en ook voor misgewas werd geen vergoeding gegeven. Als laatste moesten er voor de distributie van de gewassen bruggen en waterwegen worden aangelegd.

Het cultuurstelsel had in sommige opzichten toch een positieve uitwerking. De inheemse samenleving kon bijvoorbeeld goed gebruik maken van de infrastructuur die was ontstaan en ook kwam er meer geld onder de bevolking. Maar ook hier stond een aantal nadelen tegenover. Men had wel steeds mensen nodig om de productie bij te benen, dit leidde tot bevolkingsgroei en ook dat bracht problemen met zich mee.

Een voorbeeld van hoe slecht de mensen het hadden en hoe hard ze moesten werken vinden we in Demak. Ooit stond het land van Demak bekend als 'de rijstschuur van de Compagnie'. De bevolking kwam mensen tekort om alle rijst te oogsten, net als in vele andere delen van Java. Maar toen sloeg het noodlot toe.

Er kwam een hongersnood doordat er meerdere malen oogsten waren mislukt. Tussen 1849 en 1850 stierven er 140.000 mensen. Er stierven er zoveel dat men de lijken al niet meer kon begraven en men gooide ze eenvoudigweg in de rivier. Hierdoor kwamen er weer epidemieën op.

In de periode van 1830 tot in de jaren 60 is er ontzettend veel geld verdiend aan het cultuurstelsel. Al dit geld ging naar de Indische regering. Evenals alle belastingen. Maar de Nederlandse regering besteedde maar een deel van dit geld aan Indië en Nederland besloot toen om de rest naar Nederland te sturen. Zo gezegd, zo gedaan en Nederland kreeg dus jaarlijks een bedrag, 'de winst', van Indië. Dit noemen we het 'batig slot'.

In de jaren 60 kwam er veel tegenstand vanuit Nederland tegen het cultuurstelsel. Men was het niet eens met de manier waarop Nederland Indië exploiteerde. Aanvankelijk had een 'enkeling' kritiek maar naderhand kwam de kritiek ook vanuit de Eerste en de Tweede Kamer. Zo lezen we bij De Jong: "De meeste leden van Eerste en Tweede Kamer hadden niet veel belangstelling voor wat in de koloniën geschiedde (het duurde twintig jaar voordat in de Tweede Kamer kritiek werd geuit op het Cultuurstelsel), maar zij die dat wel hadden, roerden zich geducht, er op wijzend dat zich op Java hongersnood was gaan voordoen, dat aan het Cultuurstelsel ergerlijke vormen van bevoordeling vastkleefden en dat het stelsel als geheel in strijd was met de geest van de tijd. Al die kritiek had succes. In 1867 werd een streep gehaald door de cultuurprocenten voor Nederlandse bestuursambtenaren (bij wijze van compensatie werd hun betaling verbeterd, ten dele door het toekennen van representatietoelagen), de kleinere gouvernementscultures, waaronder die van indigo, werden in de loop van de jaren '60 afgeschaft, en wat de twee veruit belangrijkste betreft: suiker en koffie, werd in 1870 bij de wet bepaald dat zij geleidelijk zouden verdwijnen."

(blz. 57/58 - De Jong - Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede wereldoorlog, 11 a, Nederlands-Indië I, eerste helft)

Er werd natuurlijk nog wel belasting betaald aan de Indische regering maar dit ging eindelijk naar het eigen land. Het werd gebruikt voor bijvoorbeeld de infrastructuur. Indië kreeg eindelijk de kans om het eigen land op te bouwen. Uiteindelijk verdween het batig slot in 1877, hoewel er van 1870 tot 1877 nog zeker 100 miljoen gulden naar de Nederlandse overheid is gegaan.

In totaal is er van 1830 tot 1877 850 miljoen gulden naar Nederland gegaan. Nederland heeft hier veel van betaald. In eerste instantie is het gebruikt om de nationale schuld af te lossen. Daarna is er een spoorwegnet aangelegd en ook is het geld gebruikt om belangrijke waterwegen aan te leggen.

HOOFDSTUK 2

De politieke situatie in Indië tussen 1878 en 1916

In de jaren '80 rees er verdeeldheid onder de in Nederlands-Indië levende Nederlanders over de juiste koers. Een van de redenen daarvoor was het feit dat de winsten van de cultures minder werden. Dit laatste kwam door internationale prijsstijgingen en bovendien kostte de Atjeh-oorlog (begonnen in ongeveer 1873),die maar voortduurde, handen vol geld. Vrij veel Nederlanders gingen zich openstellen voor het plan om Nederlands-Indië minder vanuit Den Haag te besturen en de macht meer te gaan centraliseren. P. Brooshooft was woordvoerder van de met dit plan instemmende groep. Brooshooft was een journalist die veel op Java had rondgereisd. Hij probeerde in 1887 mensen te vinden die zijn zogenaamde 'Open brief' wilden ondertekenen en deze opsturen naar Den Haag. Deze 'Open brief' ging over 'de heilloze gevolgen van het bestuur in Nederlands-Indië'. Dit lukte, Brooshooft kreeg ongeveer twaalfhonderd handtekeningen. Door deze brief ging men in Den Haag beseffen dat de exploitatie van Indie grote schade had toegebracht aan de Indische samenleving en dat die schade hersteld moest worden, en er maatregelen getroffen moesten worden.

Ook Domela Nieuwenhuis, een in Nijbeets staande dominee die in 1888 het eerste socialistische kamerlid werd, bracht het gevoelige onderwerp ter sprake in het parlement. Nieuwenhuis sprak over het terugbetalen van de aan het batig slot behaalde winsten, de zogenaamde 'Ereschuld'. Het parlement nam hem echter nauwelijks serieus. Nieuwenhuis bracht dit onderwerp wellicht zo fel onder de aandacht omdat hij in Opsterland dezelfde arbeidspraktijken ervoer in de verving. Ook hier werden arbeiders uitgebuit en slecht behandeld. Behuizing was slecht en het hongerloontje dat ze kregen moesten ze uitgeven in de winkel van de baas, de zogenaamde gedwongen winkelnering. Door de overeenkomstige omstandigheden wist Nieuwenhuis goed waar hij over sprak.

In het begin van de jaren '90 kwam dit de Amsterdamse filantroop P. W. Janssen, die in de top van de Deli-maatschappij inmiddels een fortuin had verdiend met de verkoop van tabak, ter ore. Een deel van dat geld besteedde hij vervolgens aan het verbeteren van de woon- en leefomstandigheden van de Friese veenarbeiders in bij voorbeeld Nijbeets. Alle activiteiten op dit gebied werden later gestuurd door de in 1903 opgerichte P. W. Janssen's Friesche Stichting.

In deze stichting heeft Janssen voor zijn dood al zijn Friesche bezittingen ingebracht. Nog steeds worden door deze stichting subsidies verstrekt op social-cultureel gebied in Friesland. Ook in Indonesië heeft hij veel gedaan om het lot van de koelies te verlichten, met name voor de medische voorzieningen van de mensen die voor 'zijn' Deli-maatschappij werkten. Zijn zoon Christian Wilhelm is in Indië veel verder gegaan dan goede medische voorzieningen. Oprichting van het Batak instituut op Sumatra's oostkust, het sturen van deskundigen om de bevolking terzijde te staan en het oprichten van scholen zag hij als opdracht.

Gelukkig waren er dus ook, weliswaar als uitzondering, Nederlanders die zich wel degelijk het lot van de koelies aantrokken. In 'Nestbevuilers' door Ewald Vanvugt staat overigens een indrukwekkend overzicht van tientallen Nederlanders die sinds onze komst in Indië (1596) vol kritiek hebben gezeten op het Nederlandse koloniale bewind. Vanvugt laat onder andere in deze periode Van Deventer, Multatuli, Brooshoofd en Busken Huet aan het woord. Helaas hebben hun pleidooien weinig zoden aan de dijk gezet. Maar uiteindelijk hebben zij natuurlijk toch bijgedragen aan het 'ethisch reveil'.

Het 'ethisch reveil' was de grondgedachte dat het in Indië anders moest.

Het hoogtepunt van de discussie had het Rhemrev-rapport (1904) kunnen zijn ware het niet dat dit rapport met zijn schokkende inhoud uiteindelijk niet onder ogen kwam van het parlement. Het Rhemrev-rapport was geschreven door de Indische officier van Justitie Rhemrev, in opdracht van het Indische gouvernement. Die opdracht was het gevolg van het verschijnen van een pamflet 'De miljoenen uit Deli' door mr. J. Van den Brand, een advocaat uit Medan. Van den Brand beschrijft in 1902 op indringende wijze de situatie van de koelies op de plantages van Sumatra's Oostkust. De wantoestanden waren zo schrijnend dat het Indische gouvernement wel gedwongen werd een onderzoek te laten instellen. Rhemrev rapporteerde later in zijn rapport de beschrijvingen van Van den Brand juist waren. De toenmalige minister van Koloniën A. W.F. Idenburg besloot het rapport niet aan de Kamerleden te laten lezen maar beloofde dat de inhoud zijn voortdurende aandacht zou hebben. Uit een handgeschreven kanttekening van Idenburg op het rapport blijkt, dat naar zijn mening de inhoud 'een treurige geschiedenis van lijden en onrecht' was.

Het Rhemrev-rapport werd omstreeks 1985 'herontdekt' door de Amsterdamse hoogleraar Jan Breman. Het gaf hem aanleiding tot het schrijven van zijn boek 'Koelies, planters en koloniale politiek'. Het Rhemrev-rapport en de 'Miljoenen van Deli' zijn integraal in Bremans boek opgenomen en geven een verschrikkelijk beeld van de arbeidstoestanden op de plantages van Sumatra's Oostkust.

HOOFDSTUK 3

De arbeidsomstandigheden op de Oostkust van Sumatra

Dat de arbeidsomstandigheden van de koelies zeer slecht waren, moge na lezing van de genoemde literatuur duidelijk zijn. Maar wat gebeurde er nu precies op de plantages?

Door het lezen van het boek 'Koelies, planters en koloniale politiek' (1987) van Jan Breman kunnen we een beeld krijgen van wat er zich in werkelijkheid heeft afgepeeld.

Jan Sreman (in 1987 hoogleraar aan de Erasmus Universiteit en het Institute of Social Studies) schreef het boek naar aanleiding van het herontdekken van het Rhemrev-rapport. Zijn speurtocht in het Algemeen Rijksarchief bracht het Rhemrev-rapport boven water nadat het in 1904 in de doofpot was gestopt en de jaren daarna wonderbaarlijk goed verstopt bleef. Het rapport was zoals gezegd geschreven door de officier van Justitie, verbonden aan de Raad van Indië op Batavia, mr. JT.L. Rhemrev.

Hij kreeg op 24 mei 1903 de opdracht van Gouverneur-Generaal W. Rooseboom om een administratief onderzoek in te stellen naar 'de in de brochure van mr. J. Van den Brand, getiteld 'De miljoenen uit Deli', beweerde mishandelingen en onwettige gevangennemingen van op de industriele ondernemingen in genoemd gewest werkzame koelies en andere personen, zoomede naar de beweerde onregelmatigheden bij de rechtspraak der Magistraten'. (uit: Rudy Kousbroek- Oostindisch kampsyndroom)

Rhemrev ontdekte in zijn onderzoek, dat overigens door de planters op allerlei manieren werd gesaboteerd, dat Van den Brand geen woord teveel had gezegd in zijn onderzoek. De werkomstandigheden waren mensonwaardig. Het Indische gouvernement kon niet anders doen dan het rapport naar de minister van Kolonien in Nederland te sturen die, zoals uit de behandeling in de Tweede Kamer blijkt, met het rapport in zijn maag zat.

Zonder het rapport aan de Kamer te laten zien beloofde Idenburg beterschap. Dat was helemaal in overeenstemming met de ethische politiek die intussen meer en meer aanhangers kreeg. Idenburg kreeg na zijn ministerschap volop de kans om zijn belofte waar te maken. Hij werd in 1909 Gouverneur-Generaal van Nederlands-Indie en dat leek dus een perfecte plaats om de daad bij het woord te voegen. Maar helaas bleek de praktijk kennelijk niet van de ene op de andere dag te veranderen.

Zo lezen we bij Kousbroek dat in 1929 de poenale sanctie 'geleidelijk' zou worden afgeschaft; 'niet op last van het gouvernement, maar onder druk van een Amerikaans dreigement de import van Deli-tabak te verbieden zolang deze nog onder feitelijke slavernij verbouwd werd.'

De poenale sanctie houdt in dat de planters het recht hadden weggelopen koelies te bestraffen. Een contractkoelie was geheel afhankelijk van de macht van de werkgever. Verder lezen we bij Kousbroek dat in 1936 het Indische gouvernement nog door de Volkenbond gewaarschuwd moest worden om ernst te maken met de 'geleidelijke' afwikkeling van de poenale sanctie.

We mogen na deze mededelingen van Kousbroek zonder meer aannemen dat de Japanners in 1942 definitief een eind hebben gemaakt aan de poenale sanctie. Nogmaals Kousbroek; 'De poenale sanctie maakte van de koelies feitelijke dwangarbeiders en dat stelde de maatschappijen in staat hen voor zulke ongelooflijk lage lonen te laten werken.'

Het Rhemrev-rapport is in zijn ogen voor Nederland de gruwelijkste onthulling van deze eeuw. 'Wat het aan het licht brengt is niet alleen een lijdensgeschiedenis van zulke kolossale afmetingen dat er geen woorden voor zijn, maar ook de uitgebreide vertakkingen en medeplichtigheden in de manier waarop heel Nederlands-Indië geregeerd werd.'

Uit het Rhemrev-rapport vermeld ik twee van de 147 onderzoeken die Rhemrev deed.

1) 'De Javaan Timin deelde mij mede:

dat hij, omdat hij vier dagen niet op 't werk was geweest, door de heer Elin eerst gedurende 8 achtereenvolgende nachten in 't oppassershuis met geboeide handen aan een paal vastgesteld en daarna gedurende acht achtereenvolgende nachten in een houten sluitblok aangehouden is geworden, terwijl hij overdag met een ketting aan het linkerbeen, onder streng toezicht, moest werken en slechts eens per dag een weinige eten kreeg; dat de heer Elin de koelies en de contractvrouwen te weinig te eten gaf zoo dat allen vermagerden en zelfs van honger en uitputting in de koffietuinen der onderneming doodvielen; dat genoemde heer de zieken – soms 10 tot 12 vrouwen en mannen tegelijk, in een stinkend hok – opsloot, meermalen 2 a 3 maanden achtereen, terwijl de zieken zich in 't geheel niet konden reinigen en, bij ontstentenis van privaat, in dit hok hunne behoeften op de grond in het vertrek waarin zij waren opgesloten, moesten doen.'

2) 'De assistent Moens heeft ongeveer twee maanden voor het verhoor van de contractvrouw Atimah, echtgenoot van den inlander Bohin ('t verhoor die vrouw had plaats op 29 juli j.l.) genoemde vrouw, omdat ze te weinig rupsen had verzameld, eerst een paar rotanslagen op haar rug toegebracht en daarna met zijn geschoeiden voet tegen haar lendenen geschopt, niettegenstaande zij hoogst zwanger was (acht maanden).

Ten gevolge van den haar toegebrachten schop voelde zij hevige pijnen in haar zijde en in den buik. Zij werd zoo onwel dat zij zich niet meer kon voortbewegen. Haar man, die dat zag, heeft haar toen opgenomen en in een slendang naar de Javanen-pondok op de onderneming gedragen. Bij haare thuiskomst bewoog haar vrucht zich hevig. Vier dagen daarna heeft haar vrucht zich nog eens bewogen en nadien tijd voelde Atimah geen leven meer. Vijftien dagen na de ondergane mishandeling heeft zij een levenloos kind ter wereld gebracht. Het hoofdje van het kindje was ter linker zijde ingedeukt, zoo dat het linkeroog niet te zien was.'

Uit deze voorbeelden blijkt dat het strafregime onmenselijk was. Ook de leef- en werkomstandigheden op de ondernemingen waren weinig beter.

Je zou verwachten dat de koelies die het vijf jaar uithielden na het einde van het contract zo snel mogelijk naar huis wilden. Uit de literatuur blijkt echter dat velen van hen daartoe niet in staat waren omdat zij aan het eind van hun contractperiode dikwijls diep in de schulden zaten.

Emigratie-, Verkoop- en Commissiekantoor.

Telegramadres ESAS, Soerabaia.

LEVEREN:

 Flink, jong en gezond Werkvolk,
zowel MADUREZEN, JAVANEN en SOEN-
DANEZEN als CHINEZEN
voor Land- en Mijnbouw-Ondernemingen.

RISICO van desertie van boord voor onze rekening.

 Wij hebben met onze Koeliezendingen het
meeste succes en zijn bereid copie tevredenheids-
betuigingen ter inzage op te zenden.

Leveren ook:

Chineesche en Javaansche Ambachtslieden.

Belasten zich met het effectueeren van alle moge-
lijke orders, ook voor

Prachtig Madura en Bali Slacht- en Trekvee,
tegen scherp concurrerende prijzen.

Emigratie-, Verkoop- en Commissiekantoor.

Telegram-adres ESAS. SOERABAIA (Roode Brug).

Voor **SOENDANEZEN:**

Telegram-adres ESAS, Bandaeng.

(Siem.-Post en Delft-Cr., 1902.)

Emigratie-Kantoor J. M. LEVIE, Medan.

Telefoon No. 280.

Beveelt zich beleid aan voor de levering van:

**Flink, Jong, Gezond
JAVAANSCH WERKVOLK,**
zowel Mannen als Vrouwen.

Orders worden spoedig en accuraat uitgevoerd, bij
aanvragen speciaal

BAGALENERS.

 Prijs en conditiën billijker
dan elders.

De Agent,
J. M. LEVIE.

Kantoor Hüttenhachweg.

(Siem.-Post en Delft-Cr., 1902.)

Emigranten Bureau „Midden Java“

 SAMARANG.

Contracteert krachtig

JAVAANSCH WERKVOLK.

Specialiteit in

BAGALENERS!

Vertegenwoordiger

**Herman A. Lefèbre,
MEDAN.**

(Siem.-Post en Delft-Cr., 1902.)

 **H. H. Hoofd-Administrateurs en
Administrateurs, zoomede Slagers
en Ondernemers van Mijnbouw!**

LEVERING tegen de LAAGSTE PRIJZEN:

Gecontracteerd, degelijk Madureesch of Oost-Java Trek-vee
van 300-375 K.G., voorzien van certificaat van den Verant.

Prachtige Madureesche Slachtstieren.

Flink, jong en gezond Oost-Java Werkvolk,

MANNEN en VROUWEN voor LAND- en MIJNBOW, tegen
160,- per volwassen persoon, franco Oost-Java.

Belast zich met het KOOPEN en VERZENDEN van:

Savoeneesche en Rottineesche Rij- en Wagenpaarden,
mitselend geschikt voor BOERTERREIN.

Mitselend
Mitselend

H. LEBKEMA Kzn., Soerabaia.

 Immigratiekantoor **J. C.
DE JONGH** te **BATAVIA** tot
vertrek gereed vrije contractanten
25 vrouwen, 15 mannen, onder te wen-
den tot den agent
H. A. LEFÈBRE, Medan.

Weggelopen.

Een Javaan, genaamd **KASAN**

MET

1 Vrouw en 2 kleine Kinderen.

Ouderdom 35 Jaren. Longte 161 c.M.

Kantekenen: linker oog blind.

Om inlichting verzoeken

A. Siemssen & Co.,

Post: Tebing-Tinggi-Deli.

(Deli-Corant, 1 Maart 1899.)

ENTLAUFEN.

1 Javane, Namens „Kasan“

MIT

1 Frau und 2 kleinen Kindern.

Alter 35 Jahre. — Höhe 161 c.M.

Kennteichen linkes Auge blind.

Um Benachrichtigung ersuchen

A. SIEMSSSEN & Co.

Post: Tebing-Tinggi-Deli.

(Deli-Corant, 1899.)

Waartoe de Nederlandse 'handelsgeest' in staat was in het begin van de twintigste eeuw
(uit: Koelies, planters en koloniale politiek- Bremen)

Schulden die ontstonden door spelen (dobbelen), opiumgebruik (de staat bezat het opiummonopolie) en de gedwongen winkelnering op de plantage (vaak luxeartikelen).

Er zat dus na vijf jaar dikwijls niets anders op dan wederom voor vijf jaar bij te tekenen1 wilde men zijn contract nog nakomen. Op contractbreuk stond immers weer de poenale sanctie.

Wat ik mij na het bovenstaande afvraag is waarom het van 1903 tot 1942 heeft geduurd voordat er een definitief einde kwam aan deze mensenwaardige toestanden. Kennelijk hebben de economische belangen en de handelsgeest het in die jaren gewonnen van de menselijkheid.

HOOFDSTUK 4

Slavernij en geld

Slavernij:

In 1863 kwam er in Nederlands-Indië officieel een einde aan de slavernij. De definitie van slavernij: 'toestand van slaaf te zijn, persoonlijke onvrijheid met gemis van staatkundige en burgerlijke rechten', maar ook: 'zware drukkende dienstbaarheid', beide aldus Van Dale. De slavernij volgens de eerste definitie viel in Indië in het niet vergeleken bij de gedwongen arbeid onder het cultuurstelsel (tweede definitie), volgens dr. W. Kloosterboer in haar proefschrift 'Onvrije arbeid na de afschaffing van de slavernij' (1954).

In dit hoofdstuk wil ik aantonen dat er in Nederlands-Indië ook na 1863 gedwongen arbeid voorkwam die aan slavernij grensde, zo het geen slavernij was.

In 1854 werden er voorzieningen getroffen voor de geleidelijke afschaffing van de dwangcultures die er sinds 1830 waren. Dit, nadat liberale ideeën van vrijheid voor de ondernemer hun intrede hadden gedaan in Nederland. Het cultuurstelsel paste in zijn toenmalige vorm niet meer in de maatschappij van die dagen.

Voor de inheemse bevolking betekende de afschaffing van de dwangcultures een vermindering van een aanzienlijke hoeveelheid verplichte arbeid. Desalniettemin hadden de inlanders daarna nog steeds een hoeveelheid onvrijwillige arbeid te verrichten. Nog steeds moesten zij pantjendiensten (verplichte diensten voor de inlandse hoofden), herendiensten (aan openbare werken voor het Nederlandse gouvernement) en dessadiensten (werken binnen de dorpsgemeenschap van algemeen belang) volbrengen. Werkdagen van 12 uren per dag, 42 dagen in het jaar oefenden grote druk uit op de inheemse bevolking. Deze diensten waren ook niet in overeenstemming met de liberale ideeën in Nederland. In 1882 vervielen als eerste de pantjendiensten en in 1903 behoorden ook de dessadiensten tot het verleden. De omvang van de herendiensten was na 1903 vrijwel te verwaarlozen.

Wat de particuliere ondernemingen betreft wil ik het volgende zeggen. Op Java, dat in die tijd dichtbevolkt was, was het over het algemeen niet zo moeilijk om arbeidskrachten te krijgen. Geheel anders was dit in de Buitengewesten, met name de Oostkust van Sumatra waar arbeidskrachten schaars waren. Koelies moesten daar geïmporteerd worden, eerst uit China en later voornamelijk van Java.

Omdat de erbarmelijke werkomstandigheden aanleiding gaven tot het vroegtijdig verlaten van de plantage, konden koelies die hun contract niet nakwamen slechts met de poenale sanctie, later door de regelingen van de Koelieordonnantie, gedwongen worden om hun contracttijd te voltooien.

In het voorgaande hoop ik duidelijk gemaakt te hebben dat zeker onder het cultuurstelsel maar ook nog daarna van slavernij in Nederlands-Indië gesproken mag worden. Overheid en later particuliere ondernemingen maakten zich beide schuldig aan een vreselijke uitbuiting van 'hun' arbeiders.

Dat de situatie na de eeuwwisseling geleidelijk wat verbeterde hield niet in dat er geen slechte uitzonderingen bestonden. Zo schrijft Tan Malakka, een onderwijzer op Sumatra's Oostkust, in 1920: 'De klasse die zwoegt van vroeg tot laat; de klasse die loon krijgt juist genoeg om de maag te vullen en de naaktheid te bedekken; de klasse die woont in een schuur zoals geiten in hun stal; die ieder ogenblik geslagen kan worden of een "godverdomme" naar het hoofd geslingerd wordt; de klasse die ieder ogenblik hun vrouw of dochter kan verliezen als de blanke heer haar begeert...dat is de klasse van Indonesiërs, bekend als contractkoelies.'

Breman voegt daar in zijn 'Koelies, planters en koloniale politiek' aan toe: 'Het koloniale schandaal van plantage-arbeid duurde voort.'

Geld:

Hoe zou je nu tot een berekening kunnen komen van het geld dat de Indonesiërs tekort zijn gekomen en dat volgens mijn stelling ('Het kapitaal, dat in Nederlands-Indië onder aan slavernij grenzende omstandigheden is verdiend door de Nederlanders, moet alsnog terug naar Indië') terug zou moeten?

Het is in dit korte onderzoek natuurlijk niet mogelijk om zo'n berekening op te zetten. Maar we beschikken wel over het bedrag van het 'batig slot'. Dat zou dan in elk geval verrekend kunnen worden. Ik heb in het kader van mijn scriptie een paar vragen voorgelegd aan Minister Pronk (Minister voor Ontwikkelingssamenwerking).

- Wat is bij benadering de waarde van de 850 miljoen gulden van het zogenaamde 'batig slot' ?
- Hoeveel bedraagt de ontwikkelingshulp die Nederland sinds de onafhankelijkheid van Indonesië aan dat land heeft geschonken?

Op 15 juli 1996 berichtte hij mij onder andere het volgende:

'Ik wil erop wijzen dat de berekende cijfers bij benadering antwoorden zijn op uw vragen en dat zij met grote terughoudendheid geïnterpreteerd moeten worden.

Om de huidige waarde van het batig slot dat tussen 1830 en 1870 naar Nederland vloeide te schatten is het bedrag van 850 miljoen verdisconteerd met een Nederlandse consumptieprijzen-index van het CBS. Aldus resulteert een waarde, in guldens van 1992, van 15,4 miljard gulden. Hierbij zij het aangetekend dat naast de voorzichtigheid die geboden is bij het gebruik van een consumptieprijzen-index ook de schatting van de 850 miljoen zelf met voorzichtigheid moet worden gehanteerd.

'Het antwoord op de tweede vraag ten aanzien van de omvang van de ontwikkelingshulp die Nederland sinds de onafhankelijkheid van Indonesië aan dat land heeft geschonken, is als volgt tot stand gekomen. De gegevens over de hulpverlening aan Indonesië, die vanaf 1966 gestalte kreeg en in 1992 eindigde, betreffen zowel leningen als schenkingen. Voor de schatting van de 'hulp' is daarom een veronderstelling gemaakt omtrent de verhoudingen leningen/schenkingen in de totale hulpstroom. Vervolgens zijn de aan Indonesië verstrekte leningen omgerekend in een equivalent in schenkingen. Om te komen tot de waarde van de hulp in 1992 is eveneens een correctie met consumptieprijns-indexcijfers uitgevoerd.

Dit leidt tot een schatting van het totale hulpbedrag in gulden van 1992 van 6,3 miljard gulden. Gezien mogelijke onnauwkeurigheden in elke stap van de berekening moet dit bedrag met de nodige voorzichtigheid worden opgevat.

Met betrekking tot de stelling van uw scriptie 'Het kapitaal dat in Indië onder aan slavernij grenzende omstandigheden is verdiend door de Nederlanders, moet alsnog terug naar Indonesië' wil ik nog een enkele kanttekening plaatsen.

Rond 1870 liepen de inkomsten uit het cultuurstelsel danig terug om in 1877 geheel op te drogen. De geldstroom van en naar Indonesië hield hiermee echter niet op te bestaan maar veranderde veeleer van vorm. Van belang is het hierbij duidelijk onderscheid te maken tussen de kapitaalstromen die met een zeker winstoogmerk ondernomen worden zoals investeringen en leningen, en de inkomstenoverdrachten om niet, zoals de Nederlandse ontwikkelingshulp. Tot zover het antwoord van Minister Pronk.

Het is natuurlijk, zoals eerder is opgemerkt in dit korte onderzoek niet te doen om te berekenen hoeveel er door Nederlanders (het bedrijfsleven en particulieren) tussen 1877 en 1900 of 1942 werd verdiend. Bij het optreden van zowel overheid als particulieren kunnen, gelet op het betoog tot nu toe, grote vraagtekens worden gezet.

Als eerste behandel ik de overheid, of liever gezegd; Het geld dat door de overheid tussen 1830 en 1877 uit het batig slot werd ontvangen (850 miljoen gulden). Uiteraard verdiende de Nederlandse Staat in de jaren na 1877 in de vorm van belastingheffingen nog het nodige, maar ook dat laat ik buiten beschouwing omdat ik daar geen concrete gegevens over bezit. Een voorzichtige schatting levert nu op dat de Nederlandse overheid uit het batig slot ongeveer 15,4 miljard gulden ontving. Als je daar de 6,3 miljard gulden ontwikkelingshulp van aftrekt, blijft er nog een bedrag over van 9,1 miljard gulden. Dat bedrag, dat ik voor het gemak afrond op 10 miljard gulden, zou, al was het maar op morele gronden, gelet op de omstandigheden waaronder het is 'verdiend', alsnog terug moeten naar Indonesië.

Wat het bedrijfsleven betreft wil ik het volgende zeggen. Ook nu zijn er nog vele bestaande bedrijven die een Indisch verleden hebben. De multinationals Shell, Philips, Akzo en Unilever horen hier onder meer bij maar uiteraard ook de grote bankconcerns als ABN/AMRO, en ING. Het is verder zeker na te gaan waar grote namen als de Delimaatschappij, HVA, OGEM, en de Billitonmaatschappij, om er slechts enkele te noemen, in zijn opgegaan. Voor die bedrijven zou kunnen gelden dat zij tenminste een ruimhartig investeringsbeleid zouden dienen te voeren waarbij het welzijn van de werknemers voorop zou kunnen staan.

CONCLUSIE

Na de voorgaande hoofdstukken kom ik tot de volgende conclusies.

Er heersten in Nederlands-Indië in de vorige eeuw voor en na 1863 slavernij en andere mensonterende werkomstandigheden die daar zeker aan grensden. Sinds het begin van de twintigste eeuw treden er weliswaar verbeteringen op maar de laatste resten op particuliere ondernemingen zijn pas in 1941 verdwenen. Ik hoop met de voorbeelden in hoofdstuk twee een beeld te hebben geschetst van de mensonterende omstandigheden in Nederlands-Indië. Hiermee heb ik gebruik gemaakt van het structuurbegrip standplaatsgebondenheid.

Gezien de berekeningen die ik in hoofdstuk vier heb gemaakt met behulp van de antwoorden van Minister Pronk zou het de Nederlandse overheid sieren alsnog tenminste een bedrag van 10 miljard gulden aan Indonesië te schenken. Gelet op de politieke situatie van dit moment, de afwijzende houding van de Indonesische regering ten aanzien van Nederlandse ontwikkelingshulp, zal het nog wel even duren voordat het bedrag besteed kan worden. Maar wat in het vat zit, verzuurt niet.

Met doorgang van de voorgaande conclusie zouden oude en lange discussies over de 'Ereschuld' alsnog een bevredigend slot kunnen krijgen.

De grote nog bestaande bedrijven en eventuele rechtsopvolgers zouden alsnog benaderd kunnen worden om met een bedrag 'om niet' met het verleden af te rekenen.

In hoofdstuk één ga ik in op het cultuurstelsel, de oorzaak, de invoering en de gevolgen daarvan. Hiermee heb ik gebruik gemaakt van het structuurbegrip oorzaak en gevolg.

En mocht al dit voorgaande tot niets leiden, dan hoop ik dat mijn scriptie bij kan dragen aan een klimaat dat Anil Ramdas hoopt te bereiken tussen Oost en West, Noord en Zuid. In zijn bijdrage aan de laatste Van der Leeuw-lezing, afgelopen najaar in Groningen, verwoordde hij het als volgt:

'Wat in de westerse schuldcultuur gebeurt, is dan merkwaardig: we zien dat de nakomelingen zich wel degelijk de vruchten van de arbeid van de voorouders toe eigenen, maar de morele consequenties niet wensen te dragen. (...) Wat zoveel niet-westerlingen in hun omgang met westerlingen het liefst zouden wensen, is een zekere schroom en verlegenheid. Geen pompeuze schuldvereffening, maar eenvoudige wellevendheid. Geen diep zelfmedelijden, maar een beetje terughoudendheid. Iets minder paternalisme, iets meer bescheidenheid.'

Beetsterzwaag, 8 maart 1998
Annemare van Bodegom

LITER A TUURLIJST

- Breman, J.
Koelies, planiers en koloniale politiek
Derde herziende druk, Leiden, 1992
- Efdée, R.
De P. W. Janssen 's Friesche stichting
Eerste druk, 1988
- De Jong, J.
Van batig slot tot ereschuld
Eerste druk, Den Haag, 1989
- De Jong, L.
Het koninkrijk der Nederlanden in de tweede wereldoorlog, deel 11 a, Nederlands-Indië 1 eerste helft
Eerste druk, Den Haag, 1984
- Kloosterboer, W.
Onvrije arbeid na de afschaffing van de slavernij
Eerste druk, Den Haag, 1954
- Kousbroek, R.
Het Oostindisch kampsyndroom
Eerste druk, Amsterdam, 1992
- Reinsma, R.
Nederlanders overzee
Eerste druk, Kampen
- Swierstra, N.T.J.
De geschiedenis van het Nederlandsche volk
Eerste druk, Amsterdam, 1932
- Vanvugt, E.
Nestbevuilers
Eerste druk, Amsterdam, 1996
- Brief aan Minister Pronk en zijn antwoord met bijgaand een artikel uit 1945

Ministerie van Buitenlandse Zaken

Bezuidenhoutseweg 67
Postbus 20061
2500 EB 's-GravenhageTelefoon
070 - 348 64 86
Telex 31326

Mw. Annemare van Bodegom
Roekebosk 19
9244 HC Beetsterzwaag

Dienstonderdeel:
Directoraat-Generaal
Internationale Samenwerking

Datum:
15 juli 1996

Onderwerp:
Uw brief d.d. 28 maart

Kenmerk:
DGIS/SA-1839/96

Geachte mevrouw VanBodegom,

Hierbij wil ik u dank zeggen voor uw brief waarin u enkele vragen stelt die de relatie van Nederland met Indonesië betreffen. Uw vraagstelling was helder en eenvoudig. Zoals één van mijn medewerkers u al telefonisch berichtte, lieten de antwoorden erop zich echter niet gemakkelijk vinden. Toch is met het nodige speurwerk, met behulp van een aantal veronderstellingen, voor beide vragen een schatting gemaakt die ik u hierbij doe toekomen.

Ik wil erop wijzen dat de berekende cijfers bij benadering antwoorden zijn op uw vragen en dat zij met grote terughoudendheid geïnterpreteerd moeten worden.

Om de huidige waarde van het batig slot dat tussen 1830 en 1870 naar Nederland vloeide te schatten is het bedrag van 850 miljoen gulden verdisconteerd met een Nederlandse consumptieprijzen-index van het CBS. Aldus resulteert een waarde, in guldens van 1992, van 15,4 miljard gulden. Hierbij zij aangetekend dat naast de voorzichtigheid die geboden is bij het gebruik van een consumptieprijzen-index ook de schatting van de 850 miljoen zelf met voorzichtigheid moet worden gehanteerd.

Het antwoord op de tweede vraag ten aanzien van de omvang van de ontwikkelingshulp die Nederland sinds de onafhankelijkheid van Indonesië aan dat land heeft geschonken, is als volgt tot stand gekomen. De gegevens over de hulpverlening aan Indonesië, die vanaf 1966 gestalte kreeg en in 1992 eindigde, betreffen zowel leningen als schenkingen. Voor de schatting van de *hulp* is daarom een veronderstelling gemaakt omtrent de verhouding leningen/schenkingen in

de totale hulp stroom. Vervolgens zijn de aan Indonesië verstrekte leningen omgerekend in een equivalent in schenkingen. Om te komen tot de waarde van de hulp in 1992 is eveneens een correctie met consumptieprijsindexcijfers uitgevoerd. Dit leidt tot een schatting van het totale hulp bedrag in guldens van 1992 van 6,3 miljard gulden. Gezien mogelijke onnauwkeurigheden in elke stap van de berekening moet dit bedrag met de nodige voorzichtigheid worden opgevat.

Met betrekking tot de stelling van uw scriptie 'Het kapitaal dat in Indië met aan slavernij grenzende omstandigheden is verdiend door de Nederlanders, moet alsnog terug naar Indonesië' wil ik nog een enkele kanttekening plaatsen.

Rond 1870 liepen de inkomsten uit het cultuurstelsel danig terug om in 1877 geheel op te drogen. De geldstroom van en naar Indonesië hield hiermee echter niet op te bestaan maar veranderde veeleer van vorm. Van belang is het hierbij duidelijk onderscheid te maken tussen de kapitaalstromen die met een zeker winstoogmerk ondernomen worden zoals investeringen en leningen, en de inkomensoverdrachten om niet, zoals de Nederlandse ontwikkelingshulp. Voor uw informatie is een artikel van Tinbergen en Derksen bij gesloten waarin de economische betekenis van Indië voor Nederland rond 1930 wordt berekend.

Ik wens u veel succes bij de voltooiing van uw studie en zie gaarne een exemplaar van uw scriptie tegemoet. Indien er onduidelijkheden of vragen bestaan over de beantwoording van uw vragen kunt u contact opnemen met dhr. Van den Dool, tel. 070-3485317, of dhr. Keppels, tel. 070-3485182.

DE MINISTER VOOR ONTWIKKELINGSSAMENWERKING

/ Jivo /

JiP. Pronk